
NEKOLIKO PROMIŠLJANJA O PRETPOSTAVLJENOM NIMFEJU U PEĆINI KOD VRANE

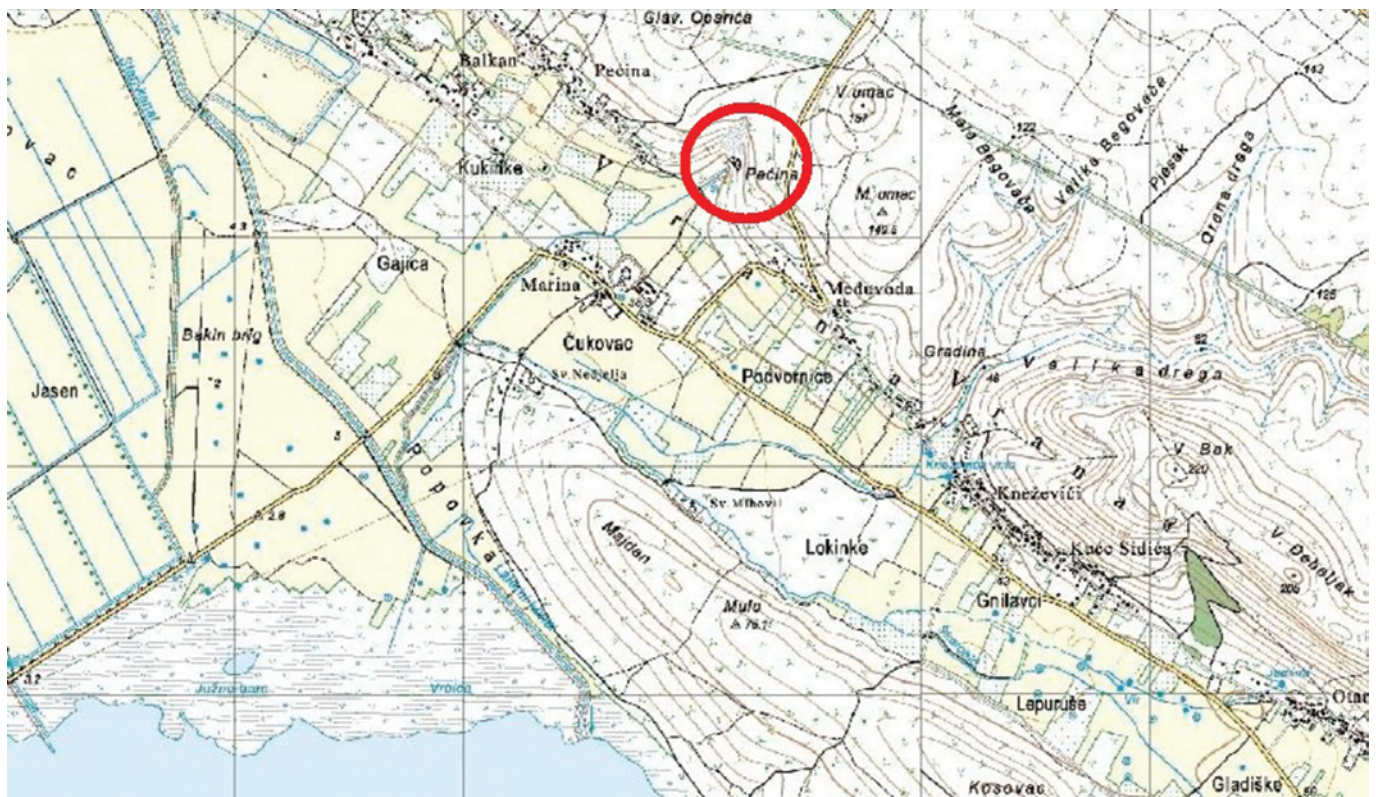
Rad tematizira kulturnu ulogu Pećine kod Vrane. Pećina je označena kao nimfej, a u radu se donose novi podatci vezani za ranije pronađeni reljef nimfi te se obrađuju svi do sada poznati nalazi povezani s ovim mjestom. U zaključku se tematizira povezanost specijalnog izgleda lokaliteta i pretpostavljenih rituala.

Cljučne riječi: Vrana, nimfej, mjesto kulta, ritual, špilja, nimfe, kult

SOME THOUGHTS ON PRESUMED NYMPHAEUM IN PEĆINA NEAR VRANA

This paper deals with the cult function of the cave Pećina near Vrana. Pećina is considered to be a nymphaeum, and in this paper new information on the previously found relief depicting nymphs is brought forward as well as all previously known finds connected to this location. Link between spatial appearance of the site and the suggested rituals is considered in the conclusion.

Key words: Vrana, nymphaeum, cult area, ritual, cave, nymphs, cult

Slika 1. Položaj Pećine (u crvenom krugu) na topografskoj karti
Figure 1. The position of Pećina (in red circle) on the topographic map

izvor / source: Geoportala DGU, <https://geoportala.dgu.hr/> (5. 7. 2019.)

Hramovi, svetišta i mjesta kulta izvan urbanih antičkih aglomeracija predstavljaju jedan od najslabije istraženih aspekata rimske religije u provinciji Dalmaciji, stoga je nužno obratiti posebnu pozornost na one lokalitete koji su definirani kao takvi.¹ Ovaj prilog tematizira jedno takvo mjesto – u špiljskom grotlju lokalnog naziva Pećina (dalje u tekstu: Pećina), u neposrednoj blizini Vrane te Parka prirode Vransko jezero, ubicirano je svetište koje je zbog nalaza kamene plastike te samog spacijalnog izgleda karakterizirano kao nimfeje² (sl. 1). Pećina se nalazi s jugozapadne strane stjenovite sinklinale koja prati okolne kote Mali Umac (149 m) – Veliki Umac (157 m) – Glava Oparića (149 m) – Markovac (135 m) te koja se proteže u smjeru sjeverozapad-jugoistok paralelno s Vranskim jezerom, morskom obalom te otocima (sl. 2). Špilja se sastoji od prirodnog izvora vode na svojoj istočnoj strani, prostrane centralne galerije (sl. 3) te prolaza u jugozapadnom zidu (sl. 4). Kroz navedeni prolaz

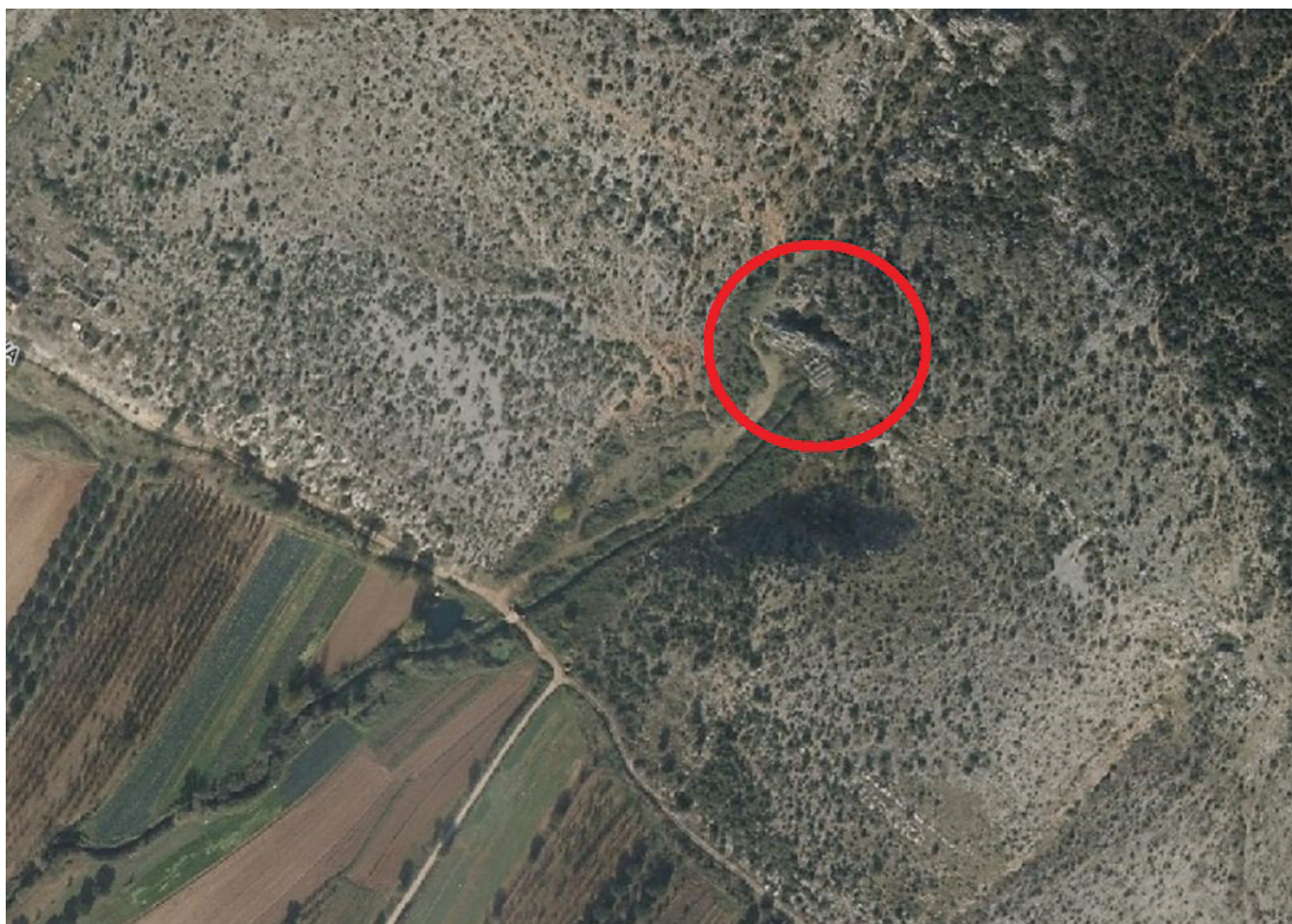
Temples, sanctuaries and cult areas beyond the ancient urban agglomerations represent one of the least explored aspects of the Roman religion in the province of Dalmatia; therefore, it is vital to pay special attention to those sites which have been defined as such.¹ This paper deals with one such site – a sanctuary has been located in a cave crater, locally called Pećina (hereinafter: Pećina), in the direct vicinity of Vrana and the Nature park Vransko lake, and due to the finds of stone monuments and its spatial appearance it has been interpreted to be a nymphaeum² (Fig. 1). Pećina is situated on the southwestern side of the rocky syncline which follows the surrounding elevations Mali Umac (14m) – Veliki Umac (157m) – Glava Oparića (149m) – Markovac (135m) and stretches in the NW-SE direction, parallel to Vransko lake, sea coast and the islands (Fig. 2). The cave consists of a natural water

1 Ovaj kratki prilog posvećen je Mati Radoviću, najboljem „šefu“ kojeg mladi arheolog koji tek započinje svoj put može uopće poželjeti. U središtu zanimanja Mate Radovića bile su starine Nina i okolice gdje sam ga, na kraju krajeva, imao čast i upoznati prilikom istraživanja tumula i kosturnice kod Sv. Nikole te, iako se ovaj rad ne bavi ninskom regijom kao što će se vidjeti iz teksta, ključni spomenik za razmišljanje Pećine prvi je put objelodanjen u jednom javnom predavanju o najstarijem naseljavanju okolice samog Nina (B. Gušić 1970, 11) Također zahvaljujem anonimnim recenzentima bez čijih bi dobronamjernih sugestija ovaj rad bio znatno lošiji.

2 B. Ilakovac 1971, 81; 1982, 159.

1 This short contribution is dedicated to Mate Radović, the best “boss” a young archaeologist, just embarking on his journey, could have ever wanted. Relics from Nin and its surrounding territory were in the focus of Mate Radović’s interest and, in the end, this is where I had an honour of meeting him, during the excavation of burial mound and ossuary near St. Nicholas. Even though this paper does not deal with Nin’s region, which will be evident from the text, the key monument for understanding of Pećina was first reported during a public lecture on the earliest inhabitants of Nin’s surrounding territory (B. Gušić 1970, 11). Furthermore, I would like to thank the anonymous reviewers, without their benevolent suggestions this paper would be of a lesser quality.

2 B. Ilakovac 1971, 81; 1982, 159.

Slika 2. Položaj Pećine (u crvenom krugu) na satelitskoj snimci
 Figure 2. The position of Pečina (in red circle) on the satellite image

izvor / source: Geoportal, <https://geoportal.dgu.hr/> (5. 7. 2019.)

iz Pećine izvire potok koji teče prema samom Vranskom jezeru neka dva kilometra jugozapadnije (sl. 5). Osim kroz taj otvor, špilji se može znatno ugodnije pristupiti i sa sjeverne strane gdje su formirane stube. Čitavo područje Vrane ima izuzetna hidrografska svojstva što ga u kombinaciji s kvalitetnim zemljištem čini pogodnim za zemljoradnju te razmjerno gusto naseljavanje.³ Ne ulazeći u narav samih lokaliteta, razmjerno brojni ostatci gradina u okolini te uz sam Pašmanski kanal upućuju na poprilično dobru naseljenost najkasnije u mlađoj prapovijesti.⁴ U terminima antičke geografije ovaj se prostor može definirati kao južni dio južne Liburnije. Arheološka istraživanja, zajedno s korespondirajućim antičkim pisanim izvorima, ukazuju da je u posljednjih nekoliko stoljeća stare ere došlo do intenziviranja

spring on the eastern side, vast central gallery (Fig. 3) and a passage in the southwestern cave-wall (Fig. 4). A stream gushes through the aforesaid passage from Pečina and flows toward Vransko lake, located around 2km to the south-west (Fig. 5). In addition to that passage, the cave can be more easily accessed on the northern side, where stairs have formed. The whole area of Vrana has exceptional hydrographic characteristics, which make it, in conjunction with fertile lands, suitable for agriculture and relatively high settlement density.³ Nature of the sites put aside, relatively numerous remains of hill-forts in the area and next to the Pašman channel indicate a fairly high population density at least in the more recent prehistory.⁴ In terms of ancient geography, this territory can be defined as the southern part of Southern Liburnia. Archaeological excavations, in conjunction with corresponding ancient written sources, indicate that larger communities with central urban settlements were intensively formed in the last few centuries BC, moreover, three centres dominated on the coastal territory from

3 Poprilično dobra naseljenost vranske regije posvjedočena je i u srednjem vijeku gdje na razmjerno malom prostoru egzistira među ostalim *Castrum Aureanae* te Samostan sv. Grgura. Usp. L. Jelić 1898.

4 Z. Brusić 2007, 22–25.

3 Fairly high population density of Vrana area has been attested in the medieval times, during which, on the relatively limited area, existed, among other things, *Castrum Aureanae* and the Monastery of St. Gregory. Cf. L. Jelić 1898.

4 Z. Brusić 2007, 22–25.

Slika 3. Unutrašnja galerija Pećine

Figure 3. Inner gallery of Pećina

foto / photo by: D. Štrmelj

procesa stvaranja većih zajednica sa središtima u urbanim naseljima, pri čemu bi na primorskom potezu od Zadra do rijeke Krke dominirala tri središta – *Iader* (najkasnije od Augustova vremena kolonija), *Colentum* na otoku Murteru te *Scardona* na ušću Krke.⁵ Osim tih većih centara, na definiranom potezu, u široj okolici Pećine, izvori bilježe dvije omanje zajednice – *Blandona* te *Arausona*, najvjerojatnije obje peregrinskog statusa.⁶ Unatoč nesigurnoj ubikaciji, čini se da su ta naselja bila više ekonomski, ali i teritorijalno orijentirana prema Ravnim kotarima, dok bi samo obalno područje, zajedno s okolicom Vrane, moglo potpasti pod hegemoniju Jadera već u helenističko doba.⁷

Zadar to the river Krka – *Iader* (colony at the latest from Augustus' period), *Colentum* on the island of Murter and *Scardona* at the mouth of the river Krka.⁵ In that area, in the wider territory around Pećina, apart from those larger centres, sources document two smaller communities – *Blandona* and *Arausona*, most likely both of peregrine status.⁶ Despite of their uncertain location, it seems that these settlements were economically, but also territorially more oriented towards Ravni kotari, while only the coastal area, along with the Vrana area, might have fallen under the *Iader's* hegemony, even during the Hellenistic period.⁷

5 S. Čače 1990, 206–207.

6 Problem ubikacije ovih dviju zajednica još nije riješen na zadovoljavajući način, dobrim dijelom zbog toga što je kontinuitet pojedinih gradinskih naselja u rimsko doba pretpostavljan nalazima karakteristične keramike tijekom terenskog pregleda. Dok se *Arausona* povezuje s gradinom Velikom Mrdakovicom, Vrani bliža *Blandona* ubicira je na gradini Trojan kod Stabnja ili na gradini Samograd kod Otona. U svakom slučaju, jasno je da samo sustavna iskopavanja mogu razriješiti te dileme. S. Čače 1989, 87–91; 1990, 207; Z. Brusić 2007, 23.

7 S. Čače 1990, 208.

5 S. Čače 1990, 206–207.

6 The problem of locating these two communities has yet to be adequately solved, in greater part because the continuity of certain hill-forts into the Roman period has been based on finds of specific pottery collected during field surveys. While *Arausona* is connected to the hill-fort Velika Mrdakovica, *Blandona*, which is closer to Vrana, is located either on the hill-fort Trojan near Stabanj or on the hill-fort Samograd near Oton. In any case, it is evident that only systematic excavations can solve these dilemmas. S. Čače 1989, 87–91; 1990, 207; Z. Brusić 2007, 23.

7 S. Čače 1990, 208.

Slika 4. Unutrašnja snimka prolaza iz kojeg istječe voda iz Pećine

Figure 4. Inner photo of the passage with water flowing from Pećina

foto / photo by: D. Štrmelj

PEĆINA KAO NIMFEJ

Sam izgled Pećine, skrivene u krajoliku, no ipak razmjerno lako dostupne, sa špiljskim grotlom, prostranom galerijom te izvorom tekuće vode ukazuje na mogućnost postojanja kulturnog mjesta, no prvi materijalni dokaz koji potvrđuje tu tezu kameni je ulomak reljefa pronađen u Pećini 1957. godine⁸ (sl. 6). Ulomak je došao do B. Ilakovca koji je otprilike u isto vrijeme radio na istraživanju obližnjeg akvedukta Biba – Jader te koji je navedeni fragment i objavio te je prvi označio Pećinu kao nimfej.⁹ Prema Ilakovčevoj rekonstrukciji radi se donjem lijevom ulomku reljefa na kojem su prikazane bose noge dviju nimfi te njihove duge haljine, dok bi čitav reljef u originalu trebao sadržavati najmanje tri analogne figure.¹⁰ Budući da je spomenik u međuvremenu izgubljen,¹¹ svaki novi pokušaj rekonstrukcije reljefa postaje nemoguć, no domaćoj je javnosti gotovo nepoznat podatak da je u prvoj polovini devetnaestog stoljeća jedan reljef iz Pećine vidio i opisao britanski diplomat i orijentalist Andrew Archibald Paton. Prilikom boravka u vranskoj regiji, A. A. Paton odsjeo je na imanju grofa Borellija te je u svojoj knjizi razmjerno detaljno i živopisno opisao svoj posjet grofovom imanju te samoj Pećini.¹² Prema Patonu, u špiljskom se prostoru tada još mogla vidjeti iz žive stijene

8 Međuspiljski dio Pećine koristilo je obližnje pučanstvo kao mjesto za lov na jegulje koje su se skrivale pod potopljenim kamenjem. Prilikom jednog takvog lova 1956. ili 1957. godine pronađen je navedeni kameni ulomak. Zahvaljujem Marku Meštrovu na ovoj informaciji.

9 Navedeni autor jedini se sustavno bavio Pećinom iz arheološke perspektive.

10 B. Ilakovac 1971, 81; 1982, 159.

11 B. Ilakovac 1982, 159.

12 A. A. Paton 1849, 97 –100.

Slika 5. Fotografija Pećine i prolaza iz kojeg istječe potok

Figure 5. Photograph of Pećina and the passage with the stream flowing from it

foto / photo by: D. Štrmelj

CAVE AS A NYMPHAEUM

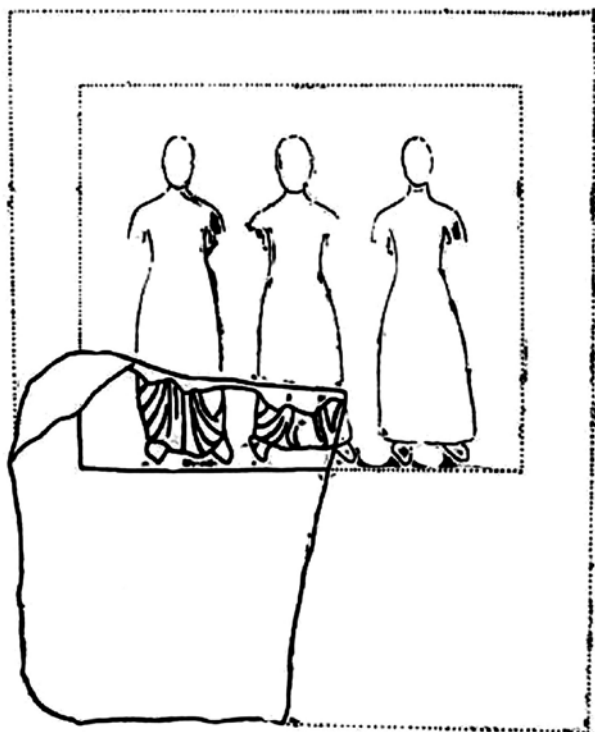
The layout of Pećina, hidden in the countryside, but still relatively easily accessible, with the cave crater, spacious gallery and the water source, indicates a possibility of it being a cult site; however, the first material evidence corroborating that hypothesis was a fragment of stone relief, found in Pećina in 1957⁸ (Fig. 6). The fragment came to B. Ilakovac, who at the approximately same time worked on the excavation of the nearby aqueduct Biba – lader. He was first to publish the said fragment and identify Pećina as a nymphaeum.⁹ According to Ilakovac's reconstruction, the fragment is the lower left part of the relief depicting bare feet of two nymphs and their long dresses, while the entire relief originally should have portrayed at least three analogous figures.¹⁰ Since the monument in the meantime has been lost,¹¹ any other attempt to reconstruct the relief has been made impossible; however, general public is almost unaware of the fact that in the first half of the 19th century British diplomat and orientalist Andrew Archibald Paton saw and described one relief from Pećina. During his stay at the Vrana area, A. A. Paton resided at the estate of count Borelli and in his book he described, rather lively and in detail, his visit to

8 Local people used the cave area of Pećina for hunting eels, which would hide under submerged rocks. The aforementioned stone fragment was found in 1956 or 1957, during one such hunt. I am grateful to Marko Meštrov for this information.

9 The said author is the only one who systematically dealt with Pećina from the archaeological perspective.

10 B. Ilakovac 1971, 81; 1982, 159.

11 B. Ilakovac 1982, 159.

Slika 6. Rekonstrukcija reljefa iz Pećine

Figure 6. The reconstruction of the relief from Pećina

prema / according to: B. Ilakovac 1971, 81

otklesana vodena nimfa, već dobro oštećena.¹³ Taj podatak otvara nove probleme više nego što rješava stare; radi li se o jednoj od nimfi s reljefa koji spominje Ilakovac, a koja je ostala *in situ*, ili je pak riječ o dva zasebna spomenika? Paton izričito tvrdi da je nimfa otklesana od žive stijene, dok Ilakovac opisuje likovno ukrašenu kamenu ploču, što bi impliciralo da to možda ipak nisu istovjetni spomenici.¹⁴ U kontekstu samog nimfeja treba naglasiti još jednu činjenicu, koju je doduše uočio i sam Ilakovac, ali joj, čini se, nikad nije pridavao veću pozornost. Naime, potok iz Pećine spajao se u jednom trenu s glavnim trakom akvedukta koji se iz obližnje Subibe¹⁵ pružao prema Jaderu, gdje je negdje u blizini današnjih Kopnenih vrata ulazio kroz bedeme na sam urbani areal grada te završavao u nimfeju na forumu.¹⁶ Stoga možemo konstatirati kako, barem na simboličkoj

the count's estate and Pećina.¹² According to Paton, water nymph, already heavily damaged, was still visible, carved out in the wall of the cave.¹³ This information opens more questions than it solves; is it one of the nymphs from the relief Ilakovac mentions, which remained *in situ*, or is it a case of two separate monuments? Paton categorically states that the nymph was cut out of the rock, while Ilakovac describes decorated stone slab, which would imply that perhaps these are not the same monuments.¹⁴ One more fact should be emphasized in the context of the same nymphaeum, which actually Ilakovac noted, but did not pay great attention to it. Namely, the stream from Pećina at one point joined the main tract of the aqueduct, which spanned from nearby Subiba¹⁵ towards lader, and there, somewhere near current day Land gate (Kopnena vrata), it passed through the city walls into the urban area, ending up at the nymphaeum at the Forum.¹⁶ Therefore we can conclude that, at least on a symbolic level, the aqueduct Biba – lader both started and ended with a nymphaeum. Due to the subsequent capitulation of water springs it is impossible to ascertain if other aqueducts in Northern Dalmatia had the same situation; however, certain epigraphic finds, like the one from Rab, which is dedicated to nymphs, leaves enough space for speculation on such and similar possibilities.¹⁷

PEĆINA AND THE PRE-ROMAN CULT

B. Ilakovac¹⁸ and B. Gušić¹⁹ speculate that Pećina might have functioned as a sanctuary even in the Pre-Roman period. This hypothesis can be considered quite probable, even certain, but until systematic archaeological research proves it, it will remain only a hypothesis. In line with these premises, it is still early and superfluous to contemplate the nature of presumed local deities from the cave. Furthermore, not willing to go into the complex problem of the nature of relatively numerous Liburnian female deities, let us just mention that several authors, like D. Rendić Miočević, were more prone to see in these goddesses local personifications of waters, i.e. nymphs, than old Neolithic

13 *A graceful recumbent water-nymph, with features obliterated by Turkish violence, or the irresistible hand of time and humidity, was cut out of the rock [Graciozna ležeća vodena nimfa, čiji su izgled uništili ili tursko nasilje ili neumoljiva ruka vremena i vlaga, bila je isklesana u kamenu.].* A. A. Paton 1849, 99. Nažalost, osim što Paton ne donosi nikakve detalje o izgledu ovog spomenika, iz ovog kratkog zapažanja ostaje krajnje nejasno je li riječ o reljefu otklesanom od žive stijene ili o reljefu uklesanom na živu stijenu, iako doslovni prijevod teksta upućuje na prvu tvrdnju.

14 B. Ilakovac 1971, 81. Pećinu je kasnije tražio i poznati britanski arhitekt T. G. Jackson, no nije joj uspio ući u trag, stoga je nemoguće reći je li tada reljef na stijeni još bio vidljiv. T. G. Jackson 1887, 362.

15 B. Ilakovac 1982, 201.

16 B. Ilakovac 1982, 211.

12 A. A. Paton 1849, 97–100.

13 *A graceful recumbent water-nymph, with features obliterated by Turkish violence, or the irresistible hand of time and humidity, was cut out of the rock.* A. A. Paton 1849, 99. Unfortunately, Paton does not specify any details on the form of this monument and from this short observation it remains quite unclear whether this is a relief carved out of the bedrock or a relief carved into the bedrock, although the literal translation of the text points toward the first statement.

14 B. Ilakovac 1971, 81. Afterward, famous British architect T. G. Jackson looked for Pećina, but he was unable to find it, so it is impossible to say whether or not the relief was still visible on the rock. T. G. Jackson 1887, 362.

15 B. Ilakovac 1982, 201.

16 B. Ilakovac 1982, 211.

17 CIL III, 03116 – EDCS-28400370.

18 *This leads us to believe that Pećina was in ancient times a Liburnian sanctuary, where local deity of water springs and caves was worshipped.* B. Ilakovac 1971, 81. The same author leaves open the possibility of Bindus being that deity.

19 *... that this is a sacred place, origins of which should certainly be sought long before the so-called Romanized Illyrian set up his ara.* B. Gušić 1970, 11.

razini, akvedukt Biba – Jader započinje, ali i završava nimfejem. Zbog naknadnog kaptiranja izvora nemoguće je utvrditi je li identična situacija bila i s ostalim akveduktima sjeverne Dalmacije, no pojedini epigrafski nalazi, kao npr. onaj s Raba posvećen nimfama, ostavljaju mjesta spekulacijama za takve i slične mogućnosti.¹⁷

PEĆINA I PREDRIMKI KULT

B. Ilakovac¹⁸ i B. Gušić¹⁹ spekuliraju da je Pećina mogla funkcionirati kao svetište već u predrimskom vremenu. Tu tezu možemo okarakterizirati vrlo vjerojatnom, pa čak i sigurnom, no dok sustavna arheološka istraživanja ne daju potvrdu, sve ostaje samo na hipotezi. Na tragu ovih postavki za sada je rano i suvišno razmišljati o naravi pretpostavljenih lokalnih božanstava iz pećine. Također, ne želeći ovdje ulaziti u kompleksni problem naravi razmjerno brojnih liburnskih ženskih božanstava, spomenimo samo da su pojedini autori poput D. Rendića Miočevića bili skloniji u tim božicama vidjeti lokalne personifikacije voda, odnosno nimfe, prije negoli stara neolitička božanstva kako se često navodi u domaćoj stručnoj literaturi.²⁰ Dodajmo samo ovome podatak da je u jednoj recentnoj analizi kultura autohtonih ženskih božanstava iz Galije Belgike te rajnskih provincija oko dvanaest božica, od oko sedamdeset obuhvaćenih studijom, označeno božanstvima voda i izvora.²¹

VOTIVNI OLTAR IZ PEĆINE

U Pećini je u nepoznatim okolnostima pronađen votivni oltar²² (sl. 7). Ara od smeđeg pješčenjaka, s jednostavnim dekoracijama, sačuvana je u potpunosti te se slova čitaju bez većih poteškoća.²³ Ipak, budući da sam tekst natpisa ne prati pravila latinske morfologije, tumačenja navedena u ovom radu mogu se gledati samo kao hipoteze, a nikako kao konačna restitucija. Štoviše, sama inspekcija natpisnog polja otkriva da je klesar podijelio prostor s osam paralelnih brazdi između kojih je uklesivao slova, no u trećem retku kod slova A vidi se vertikalna hasta, što bi možda ukazivalo da je majstor već tu napravio (prvu) pogrešku iako

Slika 7. Votivni oltar iz Pećine

Figure 7. Votive altar from Pećina

autor / author: O. Harl, izvor / source: Iupa 24136

deities, which has often been the interpretation in the local scientific literature.²⁰ Let us just add that in a recent analysis of cults of autochthonous female deities from *Gallia Belgica* and Rhine provinces, out of around seventy goddesses considered in the research about twelve were interpreted to be deities of water and springs.²¹

VOTIVE ALTAR FROM PEĆINA

The circumstances of the discovery of the votive altar²² (Fig. 7) found in Pećina are unknown. Ara, made of brown sandstone with simple decorations, has been completely preserved and all letters can be read without any difficulty.²³ However, since the text of the inscription does not follow the rules of Latin morphology, analysis brought in this paper can only be viewed as a hypothesis, and not as

17 CIL III, 03116 – EDCS-28400370.

18 *To nas nagoni na misao da je Pećina već bila prastaro svetište Liburna, gdje se štovalo domaće božanstvo izvora i pećina.* B. Ilakovac 1971, 81. Isti autor ostavlja mogućnost da se radi o Bindu.

19 *... da se radi o sakralnom mjestu čije početke svakako moramo tražiti davno prije nego je tobože romanizirani Ilir, ovdje postavio svoju aru.* B. Gušić 1970, 11.

20 D. Rendić Miočević 1989, 431.

21 A. Ferlut 2017, 371–373.

22 Prema štutom izvještaju B. Gušića koji prvi spominje aru, naslućuje se da je pronađena u centralnom prostoru špilje. B. Gušić 1970, 11.

23 Vis. 24 cm, šir. 17 cm, duž. 14 cm, AMZd, inv. br. A3394, sada u stalnom antičkom postavu Muzeja u Zadru. B. Ilakovac, koji ju je prvi objavio, napominje kako neobrađena stražnja strana spomenika ukazuje da je oltar mogao biti priljubljen uz zid špilje. B. Ilakovac 1971, 80, AE 1975, 678. I ostale baze epigrafskih spomenika uglavnom prihvaćaju ovu restituciju. Spomenik je naveden i na epigrafskoj bazi podataka Epigraphik-Datenbank Claus / Slaby pod unosom EDCS-09400590, no na kartografskom prikazu nalazište je pogrešno stavljeno na Cres gdje također postoji Vransko jezero.

20 D. Rendić Miočević 1989, 431.

21 A. Ferlut 2017, 371–373.

22 According to the rather brief report of B. Gušić, who first mentions ara, it was most likely found in the central part of the cave. B. Gušić 1970, 11.

23 Height 24cm, width 17cm, length 14cm, AMZd, inv. no. A3394, now in the permanent Roman period exhibition at the Museum in Zadar. B. Ilakovac, who published it first, notes that the unworked back side of the monument indicates that the altar might have been placed next to the wall of the cave. B. Ilakovac 1971, 80, AE 1975, 678. Other epigraphic databases mostly accept this restitution. This monument is also listed on the Epigraphik-Datenbank Claus / Slaby database under EDCS-09400590, but on their map it's find-site is incorrectly located on the island of Cres, where another Vransko lake can be found.

se potencijalna kasnija oštećenja ne mogu isključiti kao razlog nastanka te crte. Natpis koji se čita: *Iulia Mu/sa Iuliaes / Veraes / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*, B. Ilakovac je restituirao kao jednostavni votivni tekst gdje nakon imena dedikantica slijedi standardna formula, dok božanstvo nije eksplicitno navedeno.

Pri problemu imenovanja osoba na spomeniku B. Ilakovac je pomišljao na situaciju (1) gdje bi se na Juliju Musu moglo gledati kao na oslobođenicu Julije Vere, a na format *-aes* kao na vulgarni oblik genitiva jednine nastao pod grčkim uplivom (ovdje B. Ilakovac prati P. Skoka),²⁴ odnosno na situaciju (2) gdje postoje tri dedikantice, tri Julije, na što bi mogao aludirati prikaz triju nimfa na već spomenutom spomeniku, gdje bi format *-aes* imao funkciju nominativa množine.²⁵ Na kraju se B. Ilakovac odlučio za najjednostavniju restituciju: *Iulia Musa (et) Iuliaes Veres*.²⁶ Zbog paleografskih i onomastičkih karakteristika isti je autor predložio raniju dataciju natpisa, a u kognomenu Musa vidio je dokaz za možebitno orijentalno, odnosno grčko podrijetlo prve Julije.²⁷ U novije vrijeme, problem pojave nastavka *-aes* u genitivu jednine u latinskim ženskim imenima dotakao se J. N. Adams²⁸ te bi se njegovi zaključci mogli sumirati na sljedeći način: radi se o pojavi karakterističnoj za natpisnu građu, a koja se nikad ne očituje u literaturi, ponajviše jer se u pravilu radi o imenovanjima osoba grčkog podrijetla iz nižih socijalnih slojeva kojima je latinski bio sekundarni jezik.²⁹ Nadalje, završetak *-aes* u većini se slučajeva nalazi pri završetku latinskih imena, a u znatno manjoj mjeri u grčkim kognomenima, iako nositelji imena na *-aes* u genitivu dolaze iz bilingvalnih grčko-latinskih zajednica te su, čini se, grčkog podrijetla.³⁰ Ukratko, radilo bi se o pokušaju govornika grčkog jezika da latiniziraju grčki nastavak *-es* koji je bio prisutan pri pisanju grčkih imena, a sad se manifestirao i u čisto latinskim imenima.³¹ Slijedeći taj smjer razmišljanja, uviđa se stanovita pravilnost na natpisu iz Pećine. Kao što je primjetio Ilakovac, prva Julija navedena na spomeniku mogla je biti grčkog podrijetla, a sad to isto možemo reći i za drugu Juliju te ukazati na

a final restitution. Moreover, the inspection of the inscription field reveals that the stonemason divided the area with eight parallel lines between which he inscribed letters, however vertical hasta is visible in the third row, next to the letter A, which could indicate that the master craftsman made his (first) mistake here, although potential later damage cannot be ruled out as a cause for that line. B. Ilakovac interpreted the inscription, which reads as follows: *Iulia Mu/sa Iuliaes / Veraes / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*, as a simple votive text, where standard formula follows the names of dedicants, while the deity is not explicitly named.

B. Ilakovac thought that the possible solutions to the problem of nomenclature of persons inscribed on the monument could be: (1) *Iulia Musa* could be seen as a freed-woman of *Iulia Vera* and the form *-aes* could be a vulgar form of the singular genitive developed under the Greek influence (here B. Ilakovac cites P. Skok),²⁴ or (2) there are three dedicants, three Iulias, which could also be associated with the depiction of three nymphs on the aforementioned monument, and the form *-aes* has the function of nominative plural.²⁵ In the end B. Ilakovac chose the simplest restitution: *Iulia Musa (et) Iuliaes Veres*.²⁶ Due to the palaeographic and onomastic characteristics, the same author suggested an earlier dating of the inscription and in the cognomen *Musa* he saw a proof of a possible Oriental, i.e. Greek origin of the first *Iulia*.²⁷ In recent times, J. N. Adams²⁸ dealt with the problem of suffix *-aes* in the genitive singular of Latin female names and his conclusions could be summed up as follows: it is an occurrence typical for inscriptions, but is never found in literature, especially because such nomenclature is regularly associated with people of Greek origin from lower social strata who used Latin as a secondary language.²⁹ Furthermore, in most cases ending *-aes* is placed at the end of Latin names and is notably less frequent in Greek *cognomina*, although the individuals with names in *-aes* genitive came from bilingual Greek-Latin communities and were, it seems, of Greek origin.³⁰ Basically, this would be an attempt of Greek speakers to Latinize the Greek suffix *-es*, which was first present in Greek names, and then it manifested in purely Latin names.³¹ Following this line of thinking, a certain pattern can be seen in the inscription from Pećina. As Ilakovac already noted, *Iulia* who was mentioned

24 B. Ilakovac 1971, 81; usp. P. Skok 1915.

25 B. Ilakovac 1971, 81.

26 B. Ilakovac 1971, 81.

27 B. Ilakovac 1971, 81.

28 J. N. Adams 2004, 473–479.

29 J. N. Adams 2004, 473.

30 J. N. Adams 2004, 481.

31 *It would thus follow that the -aes genitive ending represents Greeks' Latinisation of the Greek -es ending effected (appropriately) in Latin names by the application of the principle of correspondence to which I have referred. However one looks at it, the -aes ending is a Latinate form, found predominantly in Latin nomina, but those belonging to Greeks. The form is artificial and restricted to the written language, because in pronunciation it would not have differed from -es. [Sukladno tome, genitivni završetak -aes predstavlja grčku latinizaciju grčkog završetka -es, koja se (prikladno) javljala u latinskim imenima kroz primjenu principa podudarnosti, na koji sam se referirao. Ipak, kako god se na to gledalo, završetak -aes je latinska forma koja se javljala dominantno u sklopu latinskog nomena, ali onog koji pripada Grcima. Ta forma je umjetna i ograničena na pisanu riječ, jer se u izgovoru ne bi razlikovala od nastavka -es.]* J. N. Adams 2004, 481.

24 B. Ilakovac 1971, 81; Cf. P. Skok 1915, 132.

25 B. Ilakovac 1971, 81.

26 B. Ilakovac 1971, 81.

27 B. Ilakovac 1971, 81.

28 J. N. Adams 2004, 473–479.

29 J. N. Adams 2004, 473.

30 J. N. Adams 2004, 481.

31 *It would thus follow that the -aes genitive ending represents Greeks' Latinisation of the Greek -es ending effected (appropriately) in Latin names by the application of the principle of correspondence to which I have referred. However one looks at it, the -aes ending is a Latinate form, found predominantly in Latin nomina, but those belonging to Greeks. The form is artificial and restricted to the written language, because in pronunciation it would not have differed from -es.* J. N. Adams 2004, 481.

njezino moguće podrijetlo iz servilnog staleža.³² A. Kurilić donosi restituciju teksta votivnog oltara iz Pećine kao: *Lulia Mu/sa Luliae S(e) / verae s(acrum) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*.³³ Sudeći prema objašnjenju koje stoji uz spomenik u stalnom antičkom postavu, ovo je čitanje prihvatilo osoblje Arheološkog muzeja u Zadru. Navedena predložena restitucija teksta znatno je kontroverznija. Prema ovom čitanju pretpostavljenu carsku osobu (vjerojatno Juliju Akviliju Severu vestalku i drugu ženu Elegabala, no možda i Juliju Domnu) nalazimo s glagolskim pridjevom *sacrum* i formulom *vslm* koji su na votivnim epigrafskim spomenicima u pravilu rezervirani za božanstva. Iako pojava careva i osoba iz carske obitelji na votivnim spomenicima nije rijetkost, sama ta konstrukcija predstavlja znatno odstupanje od norme među votivnim natpisima. Objašnjenje koje bi ovu restituciju učinilo prihvatljivijom navod je Kasija Diona u kojem Elegabal objašnjava svoj brak s Akvilijom željom da se dobije bogoliko potomstvo iz braka dvaju visokih svećenika.³⁴ Iako se Elegabal ubrzo riješio Julije, ovaj bi spomenik možda ukazivao na trenutak u kojem je carevo religijsko eksperimentiranje dobilo svoj odraz u epigrafskim spomenicima te posredno, ako je ovaj oltar pronađen *in situ*, na prisutnost tzv. *carskih misterija* u Pećini.³⁵ U jednom kasnijem radu A. Kurilić, čini se, napušta svoje ranije čitanje te se više priklanja Ilakovčevu.³⁶ Slijedeći logiku *Occamove britve* prisiljeni smo birati između jednog čitanja gdje je tekst logički strukturiran, no u središnjem dijelu morfološki problematičan te drugoga gdje možemo doduše uvažiti izostanak jednog slova, no tada gramatički ispravan tekst izlazi izvan zone epigrafskih konvencija. I to sve pod pretpostavkom da klesar nije učinio krupne pogreške. Unatoč svim ogradama skloniji sam ipak ovdje vidjeti dedikaciju na kojoj su navedene dvije ženske osobe, možebitno grčkog podrijetla. Kao što je još uočio B. Ilakovac, situacija s nedostatkom eksplicitnog imena božanstva kojem su posvećene are, a koje su pak pronađene na mjestima svetišta, ima svoje paralele među dalmatinskim natpisima.³⁷ Kao paralelu ovom primjeru možemo navesti votivni oltar iz obližnjeg Perušića Benkovačkog gdje imamo

first on the monument could have been of Greek origin, and now the same can be said for the second *Lulia*, whose servile status can be pointed out as well.³² A. Kurilić restituted the text from the votive altar from Pećina as follows: *Lulia Mu/sa Luliae S(e) / verae s(acrum) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*.³³ According to the legend next to the monument, kept in the permanent Roman period exhibition at the Archaeological museum in Zadar, this interpretation was accepted by the employees of the said museum. This proposed restitution of the text is far more controversial. According to this reading, presumed member of imperial family (most likely *Lulia Aquilia Severa*, Vestal Virgin and second wife of Elagabalus, or perhaps *Lulia Domna*) is accompanied by a verbal adjective *sacrum* and formula *vslm*, which are on votive epigraphic monuments usually attributed to deities. Although the presence of emperors and members of imperial family on votive monuments is not rare, the structure itself represents a significant divergence from the norm among votive inscriptions. Explanation which could make this restitution more plausible is a quote from Cassius Dio in which Elagabalus explains his marriage to Aquilia with his desire to have divine-like progeny from the marriage of two high priests.³⁴ Although Elagabalus soon after got rid of Lulia, this monument could indicate a moment during which emperor's religious experiments reflected on the epigraphic monuments and indirectly, if this altar was found *in situ*, on the existence of the so called *imperial mysteries* in Pećina.³⁵ It seems that in one subsequent publication A. Kurilić abandoned her previous interpretation and was inclined to accept the one made by Ilakovac.³⁶ Following the logic of *Occam's razor* we are forced to choose between one reading where the text is logically structured but has morphological problems in the middle part, or the other where we could accept the omission of one letter, but such grammatically correct text departs from the epigraphic conventions. And all under the assumption that the stonemason did not make any large mistakes. Despite all my reservations I am more prone to see here a votive dedication with the mention of two ladies,

32 Iako je ovaj slučaj izoliran u korpusu natpisne građe južne Liburnije, postoji još jedan donekle sličan primjer. Na monumentalnoj steli iz Medvide (CIL III, 9929a) komemorirano je nekoliko članova obitelji Buzetius. Stelu je podigao oslobođenik uz nadzor (*arbitratu*) dviju ženskih osoba čija su imena navedena u obliku *Tito(nis) / [Buze]tiaes et Sex(tionis) Buzetia/aes*. Prema D. Maršiću, ovaj dio natpisa trebao bi se restituirati kao *Tito(nis) / [Buze]tiaes s(ororis) et Sex(tionis) Buzetia/ae s(ororis)* gdje bi ženske osobe bile sestre Tita Buzentija, spomenutog u prvom dijelu natpisa (D. Maršić 2007, 108). Moguće je da stela iz Medvide unatoč naizgled sličnoj formulaciji natpisa ipak izražava sasvim drugu konstrukciju te da su podudarnosti s votivnim oltarom plod čiste slučajnosti.

33 A. Kurilić 2000 kat. br. AK 2874.

34 Cassius Dio, *Hist. Roma*. LXXX. 9, 3.

35 O carskim misterijima i situacijama čašćenja carske osobe pri takvim ritualima vidi H. W. Pleket 1965; J. N. Bremmer 2016.

36 V. Zović, A. Kurilić 2015, 406, uz napomenu autorica: *Žrtvenik iz Vrane (kat. br. 74) po svoj je prilici bio posvećen Nimfama, na što bi ukazivali mjesto i okolnosti nalaza*.

37 B. Ilakovac 1982, 158, bilj. 46.

32 Although this is an isolated case in the corpus of epigraphic inscriptions from southern Liburnia, there is another somewhat similar example. Several members of *Buzetius* family were commemorated on the monumental stela from Medvida (CIL III, 9929a). A freedman erected this stela, under the supervision (*arbitratu*) of two women whose names were stated under the form *Tito(nis) / [Buze]tiaes et Sex(tionis) Buzetia/aes*. According to D. Maršić, this part of the inscription should be read as *Tito(nis) / [Buze]tiaes s(ororis) et Sex(tionis) Buzetia/ae s(ororis)* and these women should be considered as sisters of *Titus Buzetius* who was mentioned in the first part of the inscription (D. Maršić 2007, 108). It is possible that the stela from Medvida, despite the seemingly similar formulation of the inscription, expresses a completely different structure and that the similarities with the votive altar are just a coincidence.

33 A. Kurilić 2000, cat. no. AK 2874.

34 Cassius Dio, *Hist. Roma*. LXXX. 9, 3.

35 On the imperial mysteries and occasions of imperial worship in such rituals see H. W. Pleket 1965; J. N. Bremmer 2016.

36 V. Zović, A. Kurilić 2015, 406, with the note of the authors: *The site and context of the find would indicate that the altar from Vrana (cat. no. 74) was most likely dedicated to Nymphs*.

Slika 8. Pogled prema gore iz centralnog prostora Pećine
Figure 8. A view upwards from the central area of Pećina

foto / photo by: D. Štrmelj

identičnu formu natpisa.³⁸ Promotrimo li dedikante koji postavljaju votivne natpise nimfama u Liburniji, vidljivo je da su primjeri gdje su dedikanti muškarci u manjini te u se u pravilu radi o slučajevima gdje je sama radnja postavljanja spomenika vezana za nešto što ima značaj za širu zajednicu.³⁹ Žene kao dedikanti nimfama u pravilu postavljaju votivne oltare srednjih i manjih dimenzija te jednostavnije arhitekture, donekle sukladne onom iz Pećine, što možda može implicirati jednostavniju i neposredniju vezu s božanstvom.⁴⁰

UMJESTO ZAKLJUČKA – OD KULTA PREMA RITUALU

Iz navedenog vidimo da su u starijoj literaturi dominirali problemi kulturne atribucije Pećine te da su glavni izvori za pokušaj razmišljanja čitavog problema kameni spomenici nađeni u samoj špilji mahom u nepoznatim okolnostima. Pri modernim istraživanjima mjesta kulta sve veću ulogu

perhaps of Greek origin. B. Ilakovac already noted that the situation in which the explicit name of the deity to whom the aras are dedicated to is omitted but the monuments are found at the site of the sanctuary has its parallels among Dalmatia's inscriptions.³⁷ Votive altar from nearby Perušić Benkovački, which has the same structure of the inscription, can be pointed out as a parallel to this find.³⁸ If we look at the dedicants who set up votive inscriptions to nymphs in Liburnia, it is evident that monuments with male dedicants were less common and that the act of setting up the monument was usually connected to something that was significant for a wider community.³⁹ Women as dedicants to nymphs usually set up votive altars of middle and smaller dimensions and with simpler architecture, somewhat analogous to the one from Pećina, which could perhaps imply a simpler and more personal connection to the divinity.⁴⁰

INSTEAD OF A CONCLUSION – FROM CULT TO RITUAL

From the previous text it is evident that the problem of attribution of Pećina to a cult was dominant in the older literature and that the main sources in an attempt to understand the entire problem were stone monuments found in the cave, predominantly under unknown circumstances. According to modern research of cult areas, the cognitive experiences of participants of the ritual, which are created in the interaction with the space and other participants, have an ever increasing role. Almost all authors who wrote about Pećina, from A. A. Paton to B. Ilakovac, left notes on the magnificent impression the place made on them. Since all cave areas by definition are dark, the use of light and shadow during rituals and the amount of natural light reaching the cave interior are of crucial importance for the experience of the ritual's participants. Pećina is significantly different from other cave areas since the entire

38 CIL III, 9937, ovaj votivni oltar mogao je biti postavljen na željeznodobnoj gradini koja više nije bila u funkciji, no isto tako na samom brdu, slično kao i oltar CIL III, 10134 s Cres. Paralele sa zapadnim provincijama ukazuju da su se votivni oltari ponekad postavljali na kulturna mjesta u krajoliku kao što su prirodna uzvišenja te starije gradine koje više nisu bile u funkciji. Nedostatak božanstava na natpisima može se objasniti religijskim navadama Rimljana gdje bi bilo ispravnije ne navesti božanstvo nego prouzročiti njegov gnjev pogrešnom identifikacijom. Detaljnije o strukturama zavjetnih žrtvenika iz Liburnije vidi V. Zović, A. Kurilić 2015, 399–453.

39 CIL III, 03116 – EDCS-28400370; CIL III, 3047 – EDCS-28400303.

40 Liburnski spomenici: EDCS-63400038, EDCS-10000830, EDCS-10000829. Proširimo li pretragu na čitavu provinciju, pa i šire, vidljiva je značajna dominacija žena kao dedikantica.

37 B. Ilakovac 1982, 158, n. 46.

38 CIL III, 9937, this votive altar might have been set up at the Iron Age hill-fort which was no longer in use, but also on the hill itself, similar to the altar CIL III, 10134 from Cres. Similarities with the western provinces indicate that votive altars were sometimes set up in cult areas in the landscape, like natural hills or old hill-forts which were no longer used. Lack of deities on the inscriptions can also be explained with Roman religious customs, which considered more appropriate to omit the name of the deity than to provoke their anger with wrong identification. For more on the structures of votive altars from Liburnia see V. Zović, A. Kurilić 2015, 399–453.

39 CIL III, 03116 – EDCS-28400370; CIL III, 3047 – EDCS-28400303.

40 Liburnian monuments: EDCS-63400038, EDCS-10000830, EDCS-10000829. Domination of women as dedicants is also evident if we widen the search to the entire province and beyond.

imaju kognitivna iskustva sudionika rituala koja se stvaraju u interakciji s prostorom te drugim sudionicima. Gotovo svi autori koji su pisali o Pećini, od A. A. Patona do B. Ilakovca, ostavili su zabilješke o veličanstvenom dojmu samog mjesta. Budući da su špiljski prostori prema definiciji mračni, upotreba svjetla i sjene pri ritualima te sama količina prirodnog svjetla koja dopire do špiljskog prostora od ključne je važnosti za iskustvo samih sudionika rituala. Pećina se ovdje značajno razlikuje od drugih špiljskih prostora s obzirom na to da čitav prostor centralne galerije sve do sjevernog ulaza nije natkriven te se odatle jasno vidi nebo, što značajno olakšava provođenje rituala, ali i neposrednu komunikaciju sudionika s nebeskim svodom iznad njih (sl. 8). Osim što su za noćnog neba sudionici rituala mogli promatrati zvijezde, u određenim danima važnu ulogu je mogla imati i mjesečeva svjetlost, odnosno dnevna izmjena sunčeva i mjesečeva osvjetljenja centralnog prostora. U Pećini Nimfi u Heroneji (Cheronea) postoji donekle slična situacija gdje centralnu galeriju (10 x 16 metara) nadsvođuje strop s otvorom (1,2 x 7 metara).⁴¹ Tamo je pronađen razmjerno velik broj votivnih darova posvećenih raznim božanstvima: Afroditi, Kibeli, Hekati, Seleni, Dionizu, Panu te možda Orfeju.⁴² Rituali koji se vežu za kult navedenih božica mogu se dovesti u vezu s lunarnom svjetlošću koja gotovo u potpunosti obasjava špilju tijekom određenih dana kolovoza.⁴³ Osim vizualnih osjetila, pretpostavljeni rituali su s pomoću špiljske akustike zasigurno snažno morali djelovati i na slušni doživljaj prisutnih.⁴⁴ Akustika centralnog dijela Pećine znatno se razlikuje od okolnog prostora. Upravo u tom centralnom prostoru treba tražiti pretpostavljeno mjesto za izvođenje rituala. Njihova narav nam je nepoznata, no paralele s drugim sličnim lokalitetima mogle bi sugerirati rituale povezane s plesom, glazbom te deponiranjem votivnih darova (kako votivnih oltara tako i ostalih tipova darova). Upravo tu dolazimo do najvećeg problema – samo rekognosciranje ne može dati konačne odgovore na ta pitanja, već sustavno iskopavanje. Pećina je očigledno tijekom vremena znatnije promijenila svoj izgled, tako prilikom obilaska lokaliteta nisam uspio ući u trag nikakvom znatnijem keramičkom materijalu. Uz južni zid Pećine proteže se nadsvođeni kanal koji vodi tekućicu od izvora do južnog prolaza (sl. 9). Iako bi se moglo pomišljati da je riječ o antičkoj izgradnji kako bi se dobio suhi centralni dio špilje, beton djeluje recentno što pak ne isključuje mogućnost da se radi o novijoj adaptaciji ili popravku rimskog kanala. Ekonomske djelatnosti koje su se provodile u Pećini,⁴⁵ kao i poduhvati brojnih posjetitelja,

central gallery, up to the northern entrance, has no ceiling and the sky can be clearly seen, which significantly simplifies conducting rituals and the immediate communication of participants with the celestial spheres above them (Fig. 8). The participants of the ritual were not only able to observe the stars in the night sky, but moon-light, i.e. the daily cycle of Sun and Moon lighting the central area, might have had a great importance on certain days. There is somewhat similar situation in the Cave of the Nymph at Koroneia, where the central gallery (10 x 16 meters) has a dome ceiling with an opening (1.2 x 7 meters).⁴¹ Relatively numerous votive offerings have been found there, dedicated to various deities: Aphrodite, Cybele, Hecate, Selene, Dionysus, Pan and perhaps Orpheus.⁴² Rituals attributed to the cult of the aforesaid goddesses can be connected to lunar light, which during certain days in August lights almost the entire cave.⁴³ Apart from visual senses, the presumed rituals, due to the acoustics of the cave, must have had a great impact on the auditory experience of the people in attendance.⁴⁴ Acoustics of the central part of Pećina is significantly different from the surrounding area. The presumed space for rituals should be associated precisely with that central area. Aspects of these rituals are unknown to us, but parallels with other akin sites could suggest the existence of rituals connected to dance, music and offering of votive presents (both votive altars and other types of gifts). And here is the greatest problem – the field survey alone cannot give finite answers to these questions, only systematic excavations can. Clearly, Pećina has significantly changed through time, and during the survey of the site I was unable to find any trace of noteworthy ceramic material. Vaulted channel, leading water from the spring to the southern passage, spans next to the southern wall of Pećina (Fig. 9). Although one might consider this structure to be from the Roman period, in order to drain the central part of the cave, the concrete looks relatively recent, which of course does not exclude the possibility of it being the newer adaptation or repair of the Roman channel. Commercial activities conducted in Pećina,⁴⁵ as well as interventions of numerous visitors, along with natural processes, certainly changed spatial conditions within the cave crater. Today numerous graffiti cover Pećina and on the southern wall an inscription, made in honour of the visit of Stjepan Tomas (father of Austro-Hungarian fleet), informs us that Pećina was named after him, although that name clearly did not last. A. A. Paton saw the engraving of galley with the date *19 Marzo 1477* next to the relief of the

41 S. Oikonomidis, N. Skoumi 2015, 73.

42 S. Oikonomidis, N. Skoumi 2015, 74.

43 S. Oikonomidis, N. Skoumi 2015, 74.

44 O ulozu akustike pri ritualima u špiljama vidi N. Yioutsos *et al.* 2018.

45 Špilja se, među ostalim, koristila kao mjesto lova na jegulje, a na potoku je lokalno stanovništvo pralo odjeću.

41 S. Oikonomidis, N. Skoumi 2015, 73.

42 S. Oikonomidis, N. Skoumi 2015, 74.

43 S. Oikonomidis, N. Skoumi 2015, 74.

44 On the role of acoustics during rituals in caves see N. Yioutsos *et al.* 2018.

45 The cave was, among other things, used for eel fishing, and local people used to wash clothes in the creek.

zasigurno su uz prirodne procese izmijenile spacijalne odnose unutar špiljskog grotla. Danas je Pećina išarana brojnim grafitima te se na južnom zidu vidi natpis postavljen u čast posjeta Stjepana Tomasa (oca austrougraske flote) gdje saznajemo da je Pećina tada prozvana njegovim imenom, koje se očito nikad nije zadržalo. A. A. Paton je pored reljefa nimfe uočio gravuru galije s datumom *19 Marzo 1477* te je primijetio kako je posada koja je posjetila Pećinu u vrijeme svoje mladosti u teoriji mogla još uvijek vidjeti cara na hipodromu u Konstantinopolu.⁴⁶

Slika 9. Betonski kanal uz južni rub Pećine

Figure 9. Concrete channel next to the southern end of Pećina

foto / photo by: D. Štrmelj

nymph and he noted that the crew that visited Pećina was during their youth, in theory, still able to see the emperor on hippodrome in Constantinople.⁴⁶

Kratice / Abbreviations

- AE – *L'Année épigraphique*, Année 1975 (1978), Presses Universitaires de France, 175–177.
- CIL – *Corpus inscriptionum latinarum, consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae Borussicae editae, vol. III pars posterior: Inscriptiones Asiae provinciarum Europae Graecarum Illyrici latinae*, Berlin 1873.
- EDCS – Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby – http://db.edcs.eu/epigr/epi.php?s_sprache=de
- lupa – F. and O. Harl, www.ubi-erat-lupa.org (Picture database of antique stone monuments)

Literatura / Bibliography

- Adams, J. N. 2004 – *Bilingualism and the Latin Language*, Cambridge.
- Bremmer, J. N. 2016 – Imperial mysteries, *Metis* 14, 21–34.
- Brusić, Z. 2007 – Pakoštanska luka i druga priobalna liburnska naselja u Pašmanskome kanalu u odnosu na gradinska naselja u zaleđu i Aseriju, *Asseria* 5, Zadar.
- Čače, S. 1990 – Blandona i susjedna središta – prilog antičkoj topografiji biogradskeg područja, u: Batović, Š. (ur.), *Biograd i njegova okolica u prošlosti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine*, Zadar, 197–212.
- Čače, S. 1989 – Pogranične zajednice i jugoistočna granica Liburnije u kasno predrimsko i u rimsko doba, *Diadora* 11, Zadar, 59–91.
- Ferlut, A. 2017 – Celtic goddesses from Gallia Belgica and the Germania: characteristics, dedicants, and ritual practices, *Celtic Religions in the Roman Period – Personal, Local, and Global*, Aberystwyth.
- Ilakovac, B. 1971 – Vranska regija u rimsko doba – U spomen Luki Jeliću (1863. – 1922.), *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 18, Zadar, 75–136.
- Ilakovac, B. 1982 – *Rimski akvedukti na području sjeverne Dalmacije*, Zagreb.
- Jackson, T. G. 1887 – *Dalmatia: the Quarnero and Istria with Cettigne in Montenegro and the Island of Grado*, Oxford.
- Jelić, L. 1898 – Povijesno topografske crtcice o Biogradskom primorju, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva* 3, Zagreb, 33–126.
- Kurilić, A. 2000 – *Pučanstvo Liburnije od 1. do 3. st. po Kristu: antroponimija, društvena struktura, etničke promjene, gospodarske uloge*, Disertacija (neobjavljeno), Sveučilište u Zadru, Zadar.
- Maršić, D. 2008 – Monumentalna portretna stela iz Medvide, *Diadora* 22, Zadar, 93–117.
- Gušić, B. 1970 – *Najstarije hrvatsko naselje oko Nina*, tiskano predavanje, Zagreb.
- Oikonomidis, S., Skoumi, N. 2015 – Between light and shade in the cave of the nymphs, Boeotia. Lunar cults, the moon and the technical use of the light in an ancient site of worship, u: *Proceedings of the Balkan Light 2015, 16-19 September 2015, Athens, Greece*, Athens, 71–75.
- Paton, A. A. 1849 – *Highlands and Islands of the Adriatic, Including Dalmatia, Croatia, and the Southern Provinces of the Austrian Empire*, vol. II, London.
- Pleket, H. W. 1965 – An Aspect of the Emperor Cult: Imperial Mysteries, *The Harvard Theological Review* 58, Harvard, 331–347.
- Rendić Miočević, D. 1989 – *Iliri i antički svijet*, Split.
- Skok, P. 1915 – *Pojave vulgarno-latinskog jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije*, Zagreb.
- Zović, V., Kurilić, A. 2015 – Strukture zavjetnih natpisa rimske Liburnije, *Arheološki vestnik* 66, Ljubljana, 399–453.
- Yioutsos, N., Kamaris, G., Kaleris, K., Papadakis, C., Mourjopoulos, J. 2018 – Archaeoacoustic Research on Caves dedicated to Pan and the Nymphs in Attica, Greece, in: Taroudakis, M. I. (ed.), *Proceedings of Euronoise 2018, the 11th European Congress and Exposition on Noise Control Engineering, Crete 27-31 May 2018*, Heraklion, 2169–2174.